

**АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ім. Т. Г. ШЕВЧЕНКА**

На правах рукопису

КРИЧЕВСЬКА Христина Марківна

**ІДЕЯ НАРОДНОСТІ У СЛОВ'ЯНОФІЛЬСЬКІЙ
ЛІТЕРАТУРНІЙ КРИТИЦІ 60-х РОКІВ
ХІХ СТОЛІТТЯ**

10.01.01 — Російська література

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового
ступеня кандидата філологічних наук

Київ — 1993

ЛНБ України ім. В. Стефаніка

00802843 (P)

ДУКОПИС

Інститут української літератури
Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка
АН України

Науковий керівник:

академік АН України
доктор філологічних наук,
професор

І. О. ДЗЕВЕРІН

Офіційні опоненти:

доктор філологічних наук,
професор

А. В. КУЛІНІЧ

кандидат філологічних наук

С. А. КРИВОШАПОВА

Провідна організація:

Український державний
педагогічний університет
ім. М. П. Драгоманова

Захист відбудеться 30 листопада 1993 р. на засіданні спеціалізованої
вченої ради Д 01.24.01 при Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка
АН України (252001, Київ, вул. М. Грушевського, 4).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту літератури
ім. Т. Г. Шевченка АН України.

Автореферат розісланий 25 листопада 1993 р.

Вчений секретар спеціалізованої
вченої ради

О. І. ГАЙНІЧЕРУ

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

Актуальність дослідження. Доля слов"янофільського вчення в російській літературі і російській науці в ХХ столітті складалася непросто, часом трагічно, і ми лише сьогодні починаємо поступово усвідомлювати, скільки зазнали моральних і художніх втрат, тільки тепер, із запізненням на ціле століття, повертаємо собі спадок, від якого так довго відмовлялися. Слов"янофільське вчення дозволяє нам говорити про російську філософську і критичну думку ХІХ століття як про єдине ціле, уявити її в усій повноті і розмаїтті.

Нема сумнівів, що той надзвичайно високий духовний рівень, котрий був притаманний передовій російській інтелігенції, визначався великою мірою й ідеями слов"янофільства. Слов"янофіли і ті покоління російських мислителів, що йшли за ними, так широко апелюючи до російської старовини й загальнолюдських цінностей, висунули ключові слова: життя і справа.

Робота, що реферується, присвячена вивченню слов"янофільської теорії народності й особливостям розвитку російської літературної критики 60-х років ХІХ століття.

Слов"янофіли і слов"янофільство - давня тема історико-літературних досліджень. Понад сто років привертає ця тема пильну увагу дослідників. Недавні роботи про "літературне слов"янофільство", суперечливі судження вчених про інші аспекти ідейного надбання слов"янофілів показали настійну потребу в осмисленні деяких загальних питань, від правильного вирішення яких залежить успіх подальших конкретних досліджень.

Одна з найважливіших причин прорахунків слов"янофільської історіографії/ на це вказував ще В.Завитневич/ - незадовільне вивчення джерел, що стосуються історії слов"янофільства.

Корпус цих джерел склався в основному на початок ХХ століття. Проте ідейне надбання слов"янофілів подано в ньому нерівномірно. З цензурних причин, з міркувань суспільних/ а іноді й особистих/ видавці друкували переважно релігійно-філософські, історичні, художні твори, а також роботи з національного питання. Ряд статей суспільно-політичного характеру залишилися для дослідників невідомими. І, зрозуміло, вибірковий підхід до публікації джерел неминуче приводив багатьох дослідників до зміщення акцентів у висвітленні історії слов"янофільського гуртка, нерівномірного ви-

ділення окремих сторін вчення і, як результат, - більшого чи меншого викривлення головного змісту та історичного сенсу слов'янофільства.

Не випадково слов'янофілів одночасно вважали виразниками і поміщицьких, "охоронних" інтересів/ Г.Плеханов/, і буржуазних/М.Державін/, і навіть селянських. Найпоширеніша точка зору - визнання слов'янофільства поміщицько-ліберальною ідеологією/С.Дмитрієв, Н.Сладкевич, А.Галактіонов, П.Никандров, Е.Дузинська, О.Руднична, В.Китаєв, С.Макашин, Ф.Кузнецов, В.Кулешов, М.Цимбаєв, Ю.Янковський та ін./Однак такий підхід далеко не безспірний, тому він і викликає досить переконливу критику, а в рамках самої теорії - різного плану застереження і уточнення.

Саме вивчення слов'янофільства дозволяє відтворити загальну картину розвитку літературної критики в 60-х роках ХІХ століття. Довгий час домінуючий інтерес до демократичної літературної критики якоюсь мірою залишав у тіні не тільки літературну критику 60-х, а й 40-х років ХІХ століття. Тому так і не були розкриті закономірності розвитку літературно-критичної думки того періоду. І лише в окремих випадках дослідники прагнули подивитися на літературну критику з філософсько-естетичної точки зору, як на явище, тісно пов'язане перш за все з тими чи іншими суспільними ідеями.

Мета дослідження - відтворення реальної картини, що склалася в російській літературній критиці 60-х років ХІХ століття, зокрема - визначення в ній слов'янофільських ідей.

Згідно з поставленою метою в дисертації накреслено таке коло завдань:

- визначити історичні, теологічні та філософські джерела слов'янофільства;
- зупинитися на питанні про шляхи розвитку слов'янофільської теорії і народності;
- вказати на головні особливості літературно-естетичних поглядів слов'янофілів.

Наукова новизна. До цього часу не було написано жодної монографії, присвяченої слов'янофілам як єдиній групі літературних критиків, котрі займали певне місце в літературі. Слов'янофільська теорія народності аперше аналізується на історичному фоні, - йдеться передовсім про Польське повстання 1863-1864 років. В даній роботі по-новому розглядається і ряд теоретичних положень. Так,

запропонований автором термін "час критики" дозволяє переглянути традиційну періодизацію літературно-критичного процесу і виділити періоди, в котрих критика виступає як визначальний для "духу епохи" момент. Вперше літературна критика розглядається через "категорію спілкування", котра визначає головні установки, що характеризують рух як літературно-критичної, так і літературно-художньої думки.

Проблеми, що розглядаються, одночасно проєктуються на практику. Оскільки літературна критика служить посередником між літературою і рецепієнтом, її роль у формуванні цілісного сприйняття досить велика. Звернення до російської ліберальної критики, до слов"янофільства дозволяє поновити втрачену ланку у вивченні російської історії та літературно-критичного процесу 60-х років XIX століття.

Апробація роботи. Основні положення дисертації знайшли відображення у доповідях, котрі були прочитані на науково-практичних конференціях в Ніжині і Тернополі. Робота також обговорювалася у відділі російської літератури та літератур України Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка АН України.

Структура й обсяг роботи. Дисертація складається з трьох розділів, вступу і висновків.

Зміст роботи

У Вступі обґрунтовується актуальність обраної теми, характеризується наукова література з даної проблематики, визначаються завдання і методика дослідження, наукова новизна та практична цінність отриманих результатів.

Перший розділ дисертації "Про історичні й філософські джерела слов"янофільства" присвячено аналізу історичних, теологічних і філософських джерел слов"янофільства. Простежуються також зв"язки слов"янофільського вчення з російським лібералізмом початку XIX століття.

З того часу як Росія була втягнута в коловорот європейського життя, постало питання про відношення світу східного до світу західного. В одних це питання вилилося у форму безумовного засвоєння основ і всіх особливостей західного світу, в інших постало як протест проти сліпого наслідування, як прагнення зберегти й поважати ті чи інші сторони рідної дійсності.

Уже з початку петровської епохи дедалі виразніше лунали голоси захисників самостійності, духовної незалежності Росії. Досить згадати Кантемира, Ломоносова, Верьовкіна, Ніколаєва, Княжніна, Чулкова, Фонвізіна, Новикова, аби переконатися в тому, що в російській літературі ніколи не згасало устремління до самобутності, до істинно національного. Слов"янофільство тут не було чимсь новим, несподіваним, воно примикало до настроїв, що вже давно володіли російським суспільством. Питання про самобутність народу, про національну самоповагу в перші десятиліття минулого віку були підняті на особливу висоту. Події того періоду - зростання національної самосвідомості багатьох європейських народів, прагнення до національного об'єднання і визволення - безперечно, сприяли появі слов"янофільського вчення, ставши своєрідним ідейним каталізатором.

Офіційні протиставлення Росії і Європи, журнальні натяки на "гнилий Захід", вихвалання "тиші й спокою" православної Русі, суперечки з питань російської історії, що їх викликав "Філософський лист" П.Чаадаєва, а головне - прагнення визначити своє ставлення до тодішньої епохи, до миколаївської дійсності - все це вимагало відповіді від тих російських лібералів, які не змирилися з торжеством "православ"я, самодержавства і народності". Їх відповіддю і стало слов"янофільство.

Воно виникло в умовах різкого спаду суспільного руху, коли діячі раннього російського лібералізму виявилися неспроможними протистояти натискові офіційної ідеології, наслідком чого і стало визнання особливого шляху російського історичного розвитку. Слов"янофільство було своєрідним підсумком еволюції лібералізму декабристської епохи, відбивши суспільні погляди найбільш лівих представників раннього російського лібералізму, так званих лібералів першого покоління, що сформувалося в умовах миколаївської реакції.

Виникнення слов"янофільства знаменувало відхід від ліберальних традицій 1820-х років і початок нового етапу російського лібералізму.

Слов"янофіли 40-х і 50-х років заслужено вважалися ідеалістами. Сплачуючи данину загальному захопленню німецькою філософією, вони намагалися побудувати життя, яке б спиралося на непорушний і неодмінно величний ідеал. Однак в пошуках цього ідеалу в багатьох слов"янофілів помітна деяка роздвоєність. В той час, як абстраго-

вана думка, особливо в пору своєї незрілості, захоплювалася тією чи іншою філософською системою, російське серце, виховане на історичних традиціях народного життя, спрямовувало свідомість в інший бік, а саме - в царину живої релігійної віри. Боротьба, що виникла на цьому ґрунті, нерідко супроводжувалася спробами примирити дві протилежні засади і, як правило, закінчувалася для одних повним запереченням віри, для інших - повним її торжеством.

Слов'янофілство не знало суперечностей між складовими частинами свого вчення. Національне було в ньому так тісно пов'язане із всевітньо-історичним, як того вимагала шеллінґіанська філософія історії.

На основі багатьох фактів можна уявити, в якому напрямку працювала теологічна думка слов'янофілів: виясняючи теоретичні основи християнства в боротьбі з німецькою філософією, вони водночас знайомилися з історичними долями релігійних вірувань взагалі і християнства зокрема. Працюючи в цих двох напрямках, слов'янофіли невдовзі досягли блискучих результатів.

Вельми важливо було б мати точне уявлення про ту літературу, завдяки якій формувався теологічний світогляд слов'янофілів. Відповідь на це питання ми знаходимо в листі І.Кириєвського О.Кошелеву: мова тут іде про роботи Шлері, Неандера, Василя Воронежського, Василя Великого, Іоанна Златоуста, Гфререра, Муравйова, "Правда русской церкви", Богослов'ї Макарія та Богослов'ї Антонія Київського. Названі тут твори церковно-історичного та богословського змісту не вичерпують, звичайно, всього кола книг, які вивчалися слов'янофілами. Однак цей перелік цікавий в тому плані, що дозволяє певною мірою об'єднати дані, розпорошені по різних джерелах.

Друга глава дисертації - "Розвиток слов'янофілської теорії народності." В ній аналізується стан слов'янофілства і слов'янофілської теорії народності на початок шістдесятих років XIX ст.

З відомих причин тільки в шістдесяті роки слов'янофіли отримали можливість широко пропагувати свої погляди.

Виникнувши як реакція на просвітительський космолітизм, слов'янофілство абсолютно логічно прийшло до визнання, як домінуючого, національного принципу в теорії та житті. В цьому полягає їх безсумнівна перевага перед іншими "партиями", котрі в більшості випадків не могли змінити свого напрямку, залишаючись на ґрунті чистого космополітизму.

Найбільш далекоглядні слов"янофіли швидко відчули, куди веде їх протидія пануючим поглядам. Так, О.Хом"яков, в поглядах якого крайнощі слов"янофільства відчувалися менше, раніш за інших визнав народність загальнолюдським, філософським принципом.

Кожен народ, стверджували слов"янофіли, як особистість колективна, має свою моральну ідею, яка і робить його власне народом, тобто єдністю свідомою, а не механічною, стадною. Ця ідея поступово проявляється в народній історії. Як і все моральне, ці ідеали тільки тоді мають значення, коли вони суть щось вільно створене й засвоєне народом. Будь-яка ідея, нав"язана народові, не дає плодів, залишаючись сухою гілкою. Таким чином, історія народу повинна бути справою самого народу. Звичайно, слов"янофіли не заперечували зовнішню, спонукальну силу, але, стверджували вони, ця сила може тільки тоді діяти на благо, коли нею керує народна думка.

Основний протест слов"янофілів зводився до заперечення запозичення чужої національної культури, якщо їй надавалося значення абсолютної, тобто загальнолюдської. Головним і в культурі національній, і в історії є тільки народ. Тому не помітити народу в історії - значить, не помітити його ролі у творенні своєї долі, не зрозуміти значення і змісту його ідеалів, тобто в підсумку ставитися до нього негативно. Карамзін помилявся тут, оскільки зупинився на зовнішніх фактах історії. Народ в його історії є, але - тільки в ролі декорації/або хору/ у п"єсі. Соловйов помітив народні засади нашої історії, але помітив для того, щоб осудити їх. І він написав не історію Росії, а, як зазначив О.Хом"яков, історію держави в Росії.

Під народністю слов"янофіли розуміли не тільки конкретний прояв визначальних рис народу в дану епоху, але й ті засади, які народ визнає, в які він вірує, до здійснення яких прагне, за якими судить про себе і про інших. Саме ці засади для слов"янофілів і є народні, тому що весь народ їх засвоїв, вніс їх як владну основу, як провідну силу у своє життя.

Національна ідея в такому вигляді відразу ж вступила в різку суперечність з деякими загальноприйнятими засадами. Вона суперечила основам просвітительського космополітизму, коли доводилося, що людині все одно, до якої держави належати, що держава може складатися із яких завгодно народностей і, нарешті, що кінцева мета людства - об"єднатися у всесвітній державі. Вона протистояла прак-

тичному застосуванню цих принципів - системі штучних держав і планам всесвітньої монархії. Нова національна теорія бачила умови народного прогресу не в тій чи іншій комплікації державних духовних сил народу, а в розвитку його самосвідомості й оновленні його ідеалів.

В роботі, що реферується, аналіз становлення й розвитку слов'янофільської теорії народності ведеться, так би мовити, на фоні Польського повстання 1863-1864 рр., оскільки саме воно стало пробним каменем для слов'янофільської тези про право кожного народу на свободу.

Події польського повстання породили ще одну проблему такого ж плану - питання західно-російської народності, котре виникло в ці роки як реакція на польське національне панування. В нових умовах великоросійські ідеали не мали сенсу ні для українців, ні для білорусів. Якщо тут у державні утворення "проникав" живий вплив суспільних стихій, то ще активнішим було це втручання в галузі літератури.

Цікава заміна понять відбулася в середовищі самої слов'янофільської школи. Раніше слов'янофіли раділи виникненню слов'янських літератур як відродженню народності і їх розмаїття здавалося тим розмаїттям діалектів древньої Греції, котре сприяло збагаченню і вдосконаленню грецької мови/ Погодин М. "Ответ на филологическое письмо М.Максимовича"; Самарин Ю. "По вопросу народности в науке"; Хомяков А. "Мнения русских об иностранцах" и "О возможностях русской художественной школы" и др./ Тепер це розмаїття здавалося вавілонським змішанням мов, котре чим швидше закінчиться, тим краще, тобто сприймали його майже так само, як і колишні противники слов'янофільства.

Слов'янофіли вагалися вже у своєму ставленні до розвитку української та білоруської літератур, а також до польської народності /Самарин Ю. "По поводу защиты Киевской администрации г. Рол.Дзефовичем", "Повесть об украинском народе", "Из дневника веденного в Киеве в 1850 году", Аксаков И. "Опасно ли украинофильство для русского народа", "Польский ли город Киев" и др./ Вони то визнавали їхнє право на існування, то сумнівалися в цьому. В теорії слов'янофільства й тепер повторювалося слово "народ", але вже в оросійщеному плані.

Третя глава дисертації - Ідеї слов'янофільства і літературна критика 60-х років".

Реформи Олександра II зачепили всі сфери життя Росії: політичну, соціальну, релігійну, економічну. В цей період почали формуватися ті ідеологічні й естетичні принципи, які потім довгий час впливали на свідомість Російського світу. Ще в 90-х роках XIX століття М.Шелгунов зазначав, що шістдесяті роки надто серйозне явище в історичному житті Росії, в котрому "і діячі другої руки, і рядова маса, що йшла вперед, займають таке ж почесне місце"¹

В цей період літературна критика займає особливе місце в житті суспільства, вона починає претендувати на те, щоб стати центром інтелектуальної думки, що було виявом гострої потреби осмислити весь комплекс складних проблем в житті й літературі. При цьому об'єднуються інтереси критика і письменника. Даний період у роботі, що реферується, виокремлено як особливий "час критики".

Традиційно критики прямо співвідносили літературну критику із суспільно-політичним життям, ототожнюючи літературну періодизацію з загальноісторичною/ Г.Поспелов, С.Петров, М.Кравцов, І.Неупокоева/. Використовуючи термін "час критики", можна по-новому підійти до власне літературно-критичної періодизації, виділивши тут певні вузлові соціально-інтелектуальні точки. Такими вузловими точками, на нашу думку, є 40-і, 60-і, 90-і роки XIX століття і початок та 90-і роки століття нинішнього.

В такі періоди літературна критика розвивається не стільки за рахунок високохудожніх творів літератури, скільки під впливом філософських ідей, виступаючи осмислюючим фактором літератури. Літературна критика в таких випадках знаходить найбільш повне своє втілення в "категорії спілкування"². Категорія спілкування для літературної критики виступає як критерій, котрий дає установку на предметну цілісність вивчення методології ціннісного аналізу мистецтва. Причому ці установки виробляються часом, тобто рівнем суспільного розвитку. Характер установки визначає весь подальший хід спілкування, котрий може зробити його неможливим або продуктивним.

Свою фазу літературна критика 60-х років глибоко і точно визначає як перехідний етап в розвитку реалізму і літературного процесу

¹ Шелгунов Н.В. Воспоминания. - М: Советская Россия, 1984. - с. 165

² Асмолов А., Ковальчук А. К проблеме установки в общей социальной психологии// Вопросы психологии, 1975.- № 4.- с. 12

в цілому, етап, котрий не породжує нового літературного напрямку. Літературні критики розглядають і по-різному оцінюють два потоки літератури: "гоголівський"/старий/, котрий оновлюється, але не радикально, і "новий", демократичний, що тільки зароджується.

Літературний процес почав висвітлюватися в категоріях стосунків автора і героя-народу. Полею зіткнень в шістдесяті роки, як це було і в 40-і роки XIX століття, залишаються філософські проблеми, питання естетики та історичної науки. В атмосферу гострої полеміки включаються також психологія і фізіологія, етика і соціологія, література і мистецтво. Найбільш глибокий розвиток отримала соціологічна теорія, оскільки саме тут вівся пошук відповідей на питання політичного життя. В результаті М.Чернишевський, М.Добролюбов і Д.Писарев досить швидко перейшли від ідеалізму до матеріалізму в розумінні історії. Ідеалістична літературна критика 60-х років в основному продовжила лінію російського ідеалізму, котра означалася раніше, зливаючись при цьому в багатьох пунктах з релігією.

Безперечно, реальна критика була з точки зору її методу розроблена і вмотивована в ідейно-естетичному й історико-літературному плані найбільш ґрунтовно, причому з такою глибиною осмислення творчих принципів, що реалізуються на практиці, котрої не знав жоден інший напрямок. Здавалося б, саме реальній критиці найбільшою мірою і належало бути вірною своїм програмним деклараціям, своїй теорії. Однак насправді - і це, очевидно, теж один із парадоксів того часу, - вона була відносно далі від власної теорії, ніж критика "органічна", "художня" чи "естетична".

Хибність ідеалістичної естетики та "органічної" критики Ап.Григор'єва і "художньої" критики О.Хом'якова, які на цій естетиці базувалися, реальна критика бачила в тому, що названі автори розглядають норми естетичного як певні апріорні норми, встановлені раз і назавжди, незалежно від реального змісту і форм літературної творчості.

Ідеї літературного критика неминуче несуть у собі певний суспільний зміст - позитивний чи негативний. Вони або благотворні для теперішнього і майбутнього покоління, мають на читача гуманізуючий вплив, служать істині, добру і красі, або мають характер антигромадський і антигуманний, деструктивний, руйнівний. Так, час перетворив реальну критику на один із сильних деструктивних

елементів. Звідси постала необхідність глибокого аналізу ідеалістичних літературних напрямків як дослідження обумовленості історико-літературного процесу і розкриття їх, напрямків, справжнього суспільного змісту і суспільної цінності.

В роботі, що реферується, дослідження літературно-естетичних поглядів слов'янофілів продиктовано необхідністю для сучасної наукової літературної думки шукати можливі шляхи розвитку літератури вільної від соціологічної домінанти.

Найважливіша мета слов'янофілів - відродження російської цивілізації на основі російської общини та православ'я. Слов'янофіли шукали художнього, інтуїтивного погляду, коли говорили про цілісне розуміння мистецтва на противагу розумінню раціональному. Вільність слов'янофільських статей, дисертацій, книг мали художній характер із елементами соціології.

Головне завдання слов'янофілів - оглянути духовне життя людства з точки зору релігійних засад. Ідея промислу божого лягла в основу слов'янофільської теорії літературного руху, котра повністю залежить від національного елемента як в історії, так і в літературі. Народ є духовним організмом, а тому і розвиватися він повинен із своїх органічних основ. Вплив зовнішніх факторів, як і сприйняття національних стихій не тільки не заперечувалися слов'янофілами, а визнавалися за необхідне. Однак сприйняті ззовні елементи повинні бути перероблені згідно з особливостями народного руху, не атрофуючи його самодіяльності, не змінюючи його основ і, взагалі, не зазіхаючи на його самобутність. І якщо література є часткою духовного самопізнання народу, якщо художнє слово стосовно до суспільного життя народу не є порожнім звуком, то ідея національної літератури, котра виводиться із тих засад, є великою істиною, яка навряд чи може ким-небудь заперечуватися.

У передмові О.Хом'якова до "Історичного збірника" Валуєва слов'янофіли вперше "кинули рукавицю" всій літературі того часу, оголосивши її ненародною. Тому їх почали навіть плутати з тими противниками "натуральної школи", котрих називали послідовниками риторичної школи. Слов'янофіли були дітьми свого часу і на них лежав відбиток гоголівської епохи, хоча вони й не помічали цього. В чомусь, зрозуміло, вони помилялися. Але хоча вони й були одного з Гоголем часу, "правда", за словами останнього, була на їхньому

боці. "Правда саме там і є, де вони її шукають", - казав Гоголь.¹ Саме слов'янофіли відкрили йому очі на те, що його "бойкой и необгонимой" недостатньо для російської людини, як би не лестила швидка їзда його патріотичному почуттю.

Вагання і сумніви виникали у слов'янофілів з приводу самого змісту поезії, з приводу завдань творчості. У зв'язку з тим неминуче виникало питання: чи має поезія яке-небудь значення для суспільного життя, а чи творчість відносить поета в інші сфери, абсолютно відсторонені від навколишньої дійсності. Так, наприклад, І.Аксаков вирішив це питання в дусі художнього епікуреїзму. Але якщо мистецтво видавалося І.Аксакову/ правда, лише певною мірою/ одним із засобів епікурейської насолоди, то треба сказати, що одночасно в нього виникали й інші думки про значення мистецтва, і він рішуче визнавав його також засобом людського прогресу/ вірш "Голос віку"/. Визнавши мистецтво засобом, І.Аксаков вказував на його високую, ідеальну мету.

Слов'янофіли/самі того не усвідомлюючи/ мали, так би мовити, чіткий розподіл обов'язків у галузі літературно-критичної діяльності. О.Хом'яков розробляв завдання і мету літературної слов'янофільської критики/ "Листи із Парижа"/; І.Кириєвський виступав як теоретик літератури/"Дев'ятнадцятий вік", "Огляд сучасного стану літератури"/; оглядом поточної літератури займався К.Аксаков/"До-свід історії російської літератури" Микитенка", "Петербурзький збірник" М.Некрасова, "Бідні люди" і "Двійник" Ф.Достоевського/.

Одним із найбільш послідовних у відстоюванні слов'янофільських літературно-критичних переконань був К.Аксаков. Він першим почав працювати в царині критики після "красного письменства". Так, типова для К.Аксакова стаття/типова і для всього слов'янофільського гуртка/ із "Московського збірника", де розглядається видання Некрасовим "Петербурзький збірник", в якому, як відомо, були надруковані твори майже всіх предстанників тодішньої молоді прогресивної літератури. Але не любив їх К.Аксаков, ніяк не визнавав. І все за ту ж "відірваність" від народу. Найбільше, між іншим дісталось

¹ Переписка Гоголя. - М: Изд. Шенрока, 1911. - Т. II. - С. 562.

Достоевському за "Відних людей" і "Двійника", в яких критик побачив невдале наслідування Гоголя. Дісталось й Тургеневу, який, на думку К.Аксакова, пише "дедалі гірше й гірше". Що ж стосується статті В.Белінського про російську літературу, то в ній Аксаков "виявив неучтво".

Але не тільки осуд викликали "петербурзькі літератори" у слов'янофільського критика. Оскільки несприйняття письменників відбувалося виключно на ідейному ґрунті, то будь-який успіх суперників в літературній діяльності, який був хоч трохи симпатичний К.Аксакову і співпадав з основами його суспільно-політичного світогляду, зустрічав з його боку гаряче ставлення. Так, статтю О.Герцена/під псевдонімом Іскандер/ він відніс до "числа розумних, чудових" за те, що вона розвінчувала ту загальноприйнятну брехню, яка в будь-якому суспільстві вважається ознакою благопристойності.

Ворожа ідеям 60-х років частина російської журналістики любила підкреслити, що "громадянська позиція", котра відсувала на задній план безпосередньо художні завдання, створена в російській літературі Некрасовим і критикою Добролюбова й Писарева. Це твердження справедливе лише частково. Адже якщо придивитися до слов'янофільської поезії та літературної критики, то неважко переконатися, що в особі найбільш талановитих своїх представників вона задовго до 60-х років рішуче відкинула "чисте мистецтво" і повністю присвятила себе громадським темам/ в роботах К.Аксакова ми знаходимо теоретичне обґрунтування такого розуміння поезії і навіть відкрити проповідь громадянської тенденційності - "Огляд сучасної літератури" 1857 р./.

Що ж стосується загальних поглядів слов'янофілів на російську літературу, то вони перш за все полягають у викритті ідеї наслідувальності у нашому письменстві. Початок такого характеру наслідування вони вели від Петра. Хоча і в російській допетрівській літературі провідну роль відігравав елемент наслідування: мало не наполовину російське письменство було репрезентоване прямими перекладами та переробками іноземних зразків. Так, К.Аксаков виділяв у допетрівській епосі два періоди - до і після Карамзіна.

В першому російська література наслідувала західноєвропейський класицизм, а в зв'язку з тим, що сама європейська література, беручи за зразок "давній світ", уже позбавлений життя, була нерухома/К.Аксаков/, то і російське наслідування було подвійним.

Слов'янофільська літературна критика сповнена пристрасі, обурення, спрямованого проти ненародності нашого письменства, його наслідувальності, а тому безплідності. Але у своїй програмі практичної діяльності слов'янофіли не йшли далі загальних і тому абсолютно невизначених вказівок. Вони не добудували споруди слов'янофільської критики, котра, за їх розумом, покликана була явити світові досконалу гармонію: кожне явище в літературі належало розглядати в його цілісності, у світлі загальнолюдської справи, народного ідеалу, а не злиденної філософії руйнування, що служить для досягнення найближчої ілюзорної мети. Цей підхід однаково відкидав як ідеологізовану критику М.Добролюбова і всього тодішнього "Современника", так і суто естетичний підхід Дружиніна й Боткіна.

Основний пафос слов'янофільської літературної критики – як "за правдою" влаштувати життя, врятувати його від безглуздя, налагодивши на засадах добра й розуму, – виявляє її національну самобутність як духовного явища. Вона прагнула стати виразником народного духу як сили, від якої залежать усі прояви людської душі.

Слов'янофіли створили свій літературний ідеал за власним символом віри. Згідно з ним слов'янофіли і власні літературні твори насичували суспільним змістом, прагнучи виразити в них ті чи інші погляди й переконання. Але слов'янофільська поезія була не просто чужа чистому мистецтву, тобто вона була не тільки громадянськи заангажованою, а відбивала переважно заповітні мрії й ідеали виключно свого слов'янофільського гуртка. В цьому розумінні слов'янофільську поезію не без підстав називають "партійною поезією". Справді, і драма, і лірика, й епічні уривки, за винятком деяких творів І.Аксакова та О.Хом'якова, являють собою не що інше, як віршований чи драматичний парафраз основних і другорядних тез слов'янофільського вчення. То був новий вид пропаганди своїх переконань, література переважно памфлетна, тенденційна. Читати поетичні твори, що вийшли із слов'янофільського "табору" і численні статті, котрі розкривають основи самого вчення, не можна не бачити, що перші служать поетичним пояс-

ненням других, що там і тут – один і той самий зміст, тільки втілений в різних формах.

Висновки . Політичний і духовний стан Росії шістдесятих років XIX століття вивів літературну критику на одне із чільних місць у суспільстві. Склався особливий "часкритики", в якому критика була заповнена поточними філософськими ідеями. Уже неможливо було говорити тільки про літературну критику, її повністю піднімає критика естетико-філософська. Саме це відповідало літературно-естетичним поглядам слов"янофілів, котрі з відомих причин тільки в цей період отримали можливість видаватися. Літературна критика слов"янофілів постала перед російським суспільством у вигляді абстрактної побудови, котра з"явилася свого часу як потреба виразити в літературно-критичній формі почуття національної самоповаги. Це була швидше літературна теорія з романтичними аксесуарами, більше ідеалістичне поривання філософськи настроєної людини, аніж тверезий аналітичний погляд.

Взагалі, ніхто в російській літературі не говорив з таким екстатичним піднесенням про національну культуру, свободу слова та інше, як слов"янофіли. Для західників переконання в необхідності народності, свободи слова було настільки азбучним, що не вимагало жодних доводів. Слов"янофіли ж, спонукувані прагненням відмежуватися практично від існуючих партій, всіма силами намагалися очиститися від них і це породжувало той ентузіазм, з яким слов"янофіли проповідували елементарні принципи громадянського співжиття.

Не важко викривати помилки в статтях слов"янофілів, однак слід пам"ятати, що слов"янофіли у своїх літературних і суспільно-політичних поглядах на кінець шістдесятих років стали більш тверезими, романтична пов"язка поступово зникала з їхніх очей, а вичення реальної дійсності безжально розбивало їх ідеалістичні побудови. З іншого боку, щоб правильно оцінити слов"янофільське вчення, необхідно сприйняти їх погляди на особисте, культурне й суспільне життя. Необхідно зрозуміти слов"янофільство як пошук нових форм життя на основі істинної моралі, як суму високих естетичних заповітів, багато з яких не втратили свого значення і в наш час.

Основні положення дисертації
відображені в публікаціях :

1. Граф Г.А.Кухелев-Безбородко - издатель и редактор
журнала "Русское слово"/1859-1862 гг./ // Література та куль-
тура Полісся. - Нежин, 1990. - Вып. I - С. 43-46

2. Категория общения как область выражения межнациональных
взаимодействий // Тезисы докладов и сообщений научно-теоретиче-
ской конференции/май 1991 года/. - Тернополь, 1991^{г.}. - Тезиси.

3. Литературно-эстетические взгляды славянофилов. // АН Укра-
ины. Ин-т литературы им. Т.Г.Шевченко. - Киев, 1992. - 19 с. -
Деп. 2044. - ГНТБ Украины. - 24.12.92.

Кричев

464446

AB 28.497

AB 28.497